

Ірина МАНЬКО,

orcid.org/0009-0009-0261-6590

аспірантка кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства

Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка

(Львів, Україна) *irinamanko206@gmail.com*

ВПЛИВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА РОЗВИТОК ОСВІТИ В УКРАЇНІ (1991–2023)

Мета дослідження провести аналіз та визначити значення впливу громадянського суспільства на розвиток освіти в Україні від проголошення Незалежності до сьогодення. Розглянути взаємозв'язок між процесом формування громадського суспільства та розвитком освіти в Україні. Описати стан вивчення проблеми серед вітчизняних дослідників та дати суб'єктивну оцінку актуальності теми в контексті сучасного розвитку державної політики в галузі освіти. **Методологія.** Базою для дослідження став комплекс загальнонаукових та спеціально-наукових методів історичного пізнання. Застосовані такі методи, як: аналіз, синтез, порівняння. Серед спеціально-наукових використано проблемно-хронологічний, історико-порівняльний методи. **Наукова новизна** статті полягає у спробі автора, на основі здійснення історико-ретроспективного аналізу особливостей розвитку освітньої політики в Україні, зробити висновки про суб'єктивність громадянського суспільства і його безпосередню здатність впливати на її формування. **Висновки.** З часу проголошення Незалежності України державна освітня політика балансувала між намаганнями широкої модернізації системи освіти та постійною політичною не пріоритетністю галузі, відносно інших. Водночас, громадянське суспільство, усвідомлюючи свою суб'єктивність, паралельно долаючи кризові стани, та конкретно зараз перебуваючи у стані війни пройшло певну соціокультурну еволюцію. Концепт такої взаємодії натякає на думку про те, що в умовах активного розвитку громадянського суспільства вимушено трансформується державна влада та способи управління державою в її основних галузях. Більше того, громадянське суспільство є фактором превентивного стримування для апарату влади та однією з гарантій невідступності від поступу у бік європейського вибору українського народу.

Ключові слова: освіта, громадянське суспільство, держава, освітня політика, громадянин.

Iryna MANKO,

orcid.org/0009-0009-0261-6590

Graduate student at the Department of World History and Religious Studies

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University

(Lviv, Ukraine) *irinamanko206@gmail.com*

THE INFLUENCE OF CIVIL SOCIETY ON THE DEVELOPMENT OF EDUCATION IN UKRAINE (1991–2023)

The purpose of this study is the analysis and determination of the significance of the influence of civil society on the development of education in Ukraine from the Declaration of independence to the present. To consider the relationship between the process of civil society formation and the development of education in Ukraine. The intention is to research of the problem by domestic researchers and subjectively assess the relevance of the topic in the context of the current development of state policy in the field of education. **The methodology.** A set of general and special scientific methods of historical knowledge formed the basis of the study. The methods used are: analysis, synthesis and comparison. Among the special scientific methods used are problem-chronological and historical-comparative methods. **The scientific novelty** of the article lies in the author's attempt, based on the historical and retrospective analysis of the peculiarities of the development of educational policy in Ukraine, to draw conclusions about the subjectivity of the civil society and its direct ability to influence its formation. **Conclusion.** Since the declaration of Ukraine's independence, the state's educational policy has been in a state of equilibrium between attempts at broad modernization of the education system and the constant political non-priority of this sector in relation to others. At the same time, civil society, aware of its subjectivity, has undergone a certain socio-cultural evolution, overcoming crises and, in particular, being in a state of war. The concept of such interaction suggests the idea that in the context of the active development of civil society, state power and the ways of governing the state in its main sectors are transformed. In addition, civil society is a factor of preventive deterrence for the state apparatus and one of the guarantees of non-deviation from the progress in the direction of the European choice of the Ukrainian people.

Key words: Education, Civil society, State, educational policy, Citizen.

Постановка проблеми. Громадянське суспільство природно для себе охоплює усі сфери життя людини, в тому ж числі сферу освіти. Якщо, згідно з теорією Джона Локка, громадянське суспільство – це поле, де «незручності» й недоліки природного стану виправлені завдяки взаємному договору згоди (Селігман, 2000: 30). Тож будемо схильні вважати, що це може бути «договір» між державою та її громадянами. Тобто громадяни добровільно і безумовно передають державі частину своїх суверенних прав, а також частину власних ресурсів, щоб держава «опікувалася» ними краще, ніж може кожна окрема людина. Проте важливо зазначити, що ці права та ресурси надалі залишаються їхньою власністю. Питання про те, чи мають право громадяни здійснювати функцію контролю, а також вимагати від держави реформ, реакцій, захисту прав людини є не більше, ніж риторичним, бо в цьому і є сенс даної суспільної формації у демократичних формах правління.

З моменту проголошення Незалежності Українська держава стала творцем власної освітньої політики. На якість цього процесу вплинув попередній колоніальний досвід у складі Радянського Союзу, стан економіки, політична воля керівників держави, культурні процеси. Проте й значно до цього процесу докладалося українське громадянське суспільство, яке щойно зрозуміло свою суб'єктність. Було би цілком неправильно уявляти цей процес, як одномоментне явище, бо на кожному етапі становлення впроваджувана державою освітня політика мала свої особливості, зумовлені часовими межами, тяглістю глобалізаційних процесів, кризами в суспільстві, війною.

Проте їх аналіз дозволяє скласти враження про сутність самої держави, зміст освітньої політики, зрештою, перспективу розвитку української освіти в майбутньому та роль у цих процесах громадянського суспільства.

Аналіз джерел та останні дослідження. Дослідженнями різних аспектів участі громадянського суспільства у процесі формування освітньої політики займалися такі вчені, як Л. Калініна, О. Кононенко, Є. Красняков, Н. Шульга, Л. Грицяк (Грицяк, 2009: 59), В. Кремень (Кремень, 2001: 6). Зокрема, при здійсненні історико-ретроспективного аналізу державної освітньої політики (1991–2023), можна опиратися на таких науковців, як Т. Козарь (Козарь, 2015: 24), Т. Яковенко (Яковенко, 2015: 16), які так чи інакше через історичну оптику оцінюють значення громадської думки на процеси забезпечення функціонування та розвитку освіти. Спеціалізовану статтю з цього питання у онлайн архіві Наукової електронної бібліотеки

періодичних видань НАН України опублікували Н. Ігнатюк, М. Москалюк, Л. Костюк.

Проте варто зазначити, що даній темі присвячено недостатньо публікації, та тема досі невичерпно представлена у сучасній гуманітаристиці.

Мета статті полягає у висвітленні та аналізі впливу громадянського суспільства на розвиток освіти в Україні від проголошення Незалежності до сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Історіографічна розвідка дозволяє характеризувати державну політику в галузі освіти, як підсистему загальнодержавної політики, що включає сукупність цілей, завдань, принципів, програм та основних напрямів діяльності органів управління освітою, спрямованих на організацію науково-методичного та нормативно-правового супроводу стратегій розвитку системи освіти (Красняков, 2011: 7).

Закон України «Про освіту» визначає, що «Держава створює умови для здобуття освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина» (Закон України «Про освіту». ВВР, 2017: № 38–39). Закон України «Про освіту» (1991 р.) очевидно став фундаментом для розробки нової стратегії розвитку освіти, і, здається, наче основним суб'єктом освітньої політики стала держава, але враховуючи можливість всіх громадян брати участь в управлінні державою, то можна було би виділити ще одного потужного суб'єкта – громадянське суспільство, яке має вплив на апарат влади завдяки здатності цю владу переобирати. Більше того, нормативно-правова база, що стосувалася забезпечення функціонування та розвитку освіти з часу проголошення Незалежності України реалізовує нові підходи до розуміння суті управління освітою. Відбувся перехід від традиційної, або типово-радянської до державно-громадської (горизонтальної) системи управління. Така зміна парадигми побудови взаємодії у державному менеджменті, звісно, стосується не лише сфери освіти, а всіх основних галузей, що знаходяться під державною опікою.

Політичні процеси у країні та думка виборця природно впливають на рішення державних діячів у сфері освіти. Наприклад, за президентської каденції Віктора Ющенка, що був обраний на хвилі Помаранчевої Революції та поступу суспільства в бік Європейського Союзу, актуалізувалася вимога уніфікації освітнього законодавства, формування стратегії інтеграції української

системи освіти у загальноєвропейську, що краще спрацювало у вищій школі (Ігнатенко, Москалюк, Костюк, 2022: 208). Позитивним наслідком такої політики стало запровадження зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО), проте, справедливо зазначити, що ініційована освітня політика Міністерства освіти і науки України (2004–2009) ніяк істотно не модернізувала ні вищу освіту, ні середню, ні дошкільну.

Половинчастість реформ можна обґрунтувати відсутністю стратегії розвитку освіти, якої не було ні за каденції В. Ющенко, ні за каденції Л. Кравчука чи Л. Кучми. Відсутність стратегії розвитку освіти можна спробувати пояснити через те, що її реалізація закладена на роки, і не вміщається в каденцію жодного президента чи призначеного міністра, а отже, пересічному виборцю буде складно оцінити таку далеку перспективу, з огляду на скорочасність чергових виборів. Так чи інакше, перші два етапи становлення освітньої політики в Україні оцінені, як такі, що визначалися методом спроб і помилок, але не були різко негативними (Шульга, 2011: 208).

Активні реакції громадянського суспільства найчастіше «вибухають» на тлі порушень прав людини, корупції, прийняття антиконституційних рішень та інших глибинних проблем в державі. Яскравим прикладом такої участі стала акція «Проти деградації освіти». Кампанія «Проти деградації освіти» – громадянська кампанія із недопущення ухвалення проєктів Законів України «Про вищу освіту» № 7486-1, 9655 та 1187 тривала з 2010 по 2013 роки. З червня 2013 року кампанія відбувалась також проти ухвалення законопроєкту № 2060а, з метою захистити ЗНО від знівелювання його значення. Результатом стала відмова на ухвалення всіх проєктів-законів, проти яких виступала громадськість, а також ухвалення після перемоги Євромайдану у 2014 році законопроєкту № 1187-2, який розробляли та підтримували зокрема активісти кампанії (Нова редакція Закону України «Про вищу освіту», 2014, реєстр. № 1187-2). Схожа ситуація, в той же означений період, відбувалась у вищій освіті, де наслідком блокування Д. Табачником законопроєкту «Про вищу освіту» країною ширилася «АнтиТабачна» кампанія за відставку міністра. Водночас кризовий стан економіки, помножений на розчарування в попередніх націонал-радикальних планах розвитку держави, зумовив той факт, що найбільш акцентованим у реформі став соціальний вектор освітніх змін. Саме йому й була присвячена лівова частка нормативно-правових актів 2010–2013 рр.

Зрештою, як і було зауважено при постановці проблеми, громадянське суспільство – це не лише частка громадських активістів чи громадських організацій, це абсолютно всі громадяни держави, що можуть через об'єднання, чи одиночно здійснювати діяльність у партнерстві з державними інституціями, і не виключно у контрдіяльності відносно рішень чи дій осіб або структур, що їх представляють. Децентралізація дозволила батькам учнів активно впливати на стан підготовки шкіл до нового навчального року: наявності та ремонту укриттів у школі, якості підручників, привернути увагу до теми булінгу, і навіть дозволила перешкоджати проведенню тендерів на закупівлі непотрібних для учнів речей у школах, безпосередньо у своїх громадах. Тобто коло проблем звужується, і конкретна громада може вимагати підзвітності та дій від конкретної відповідальної особи чи органу місцевого самоврядування, що є засновником закладу освіти та його балансоутримувачем.

Для сфери управління освітою характерною є практика упередженого, хибного, скептичного ставлення до приватних загальноосвітніх навчальних закладів органів державної влади і місцевого самоврядування, яка досі визначається формою власності, а не ефективністю діяльності закладу і якістю надання освітніх послуг (Калініна, 2012: 5). Можливість вибору закладу освіти серед запропонованих варіантів різних форм власності продукує конкуренцію, а незадоволення освітою та якістю освітніх послуг є одним із факторів того, що гравці громадського сектору приймають рішення вийти за межі неформальної освіти чи просвітницької діяльності та створюють або очолюють приватні заклади освіти, громадські організації, громадські ради, тим самим модернізують ринок освітніх послуг, долучаються до планування роботи органів управління освітою, організують самостійні проєкти. Фактично, стають справжніми органами державно-громадського управління освітою. У ході проведення дослідження Національним інститутом стратегічних досліджень у січні 2017 р. було підготовлено інформацію про взаємодію МОН зі структурами громадянського суспільства, основними з яких є: Асоціація міст України, Всеукраїнська асоціація працівників професійно-технічної освіти (ВАПТ), Всеукраїнський благодійний фонд «Українська правнича фундація», Громадська організація “WorldSkills Ukraine”, Громадська організація «Фонд «Відкрита політика», Громадська організація «Центр дослідження суспільства» (Аналітичний центр CEDOS), Громадська рада з питань співпраці з церквами та релігійними організа-

ціями при Міністерстві освіти і науки України, Громадська рада керівників освітніх програм всеукраїнських громадських об'єднань національних меншин України, Громадська рада при Міністерстві освіти і науки України, Колегія Міністерства освіти і науки України, Представництво німецької неурядової організації «Німецьке об'єднання народних університетів» DVV International в Україні, Рада молодих учених при Міністерстві освіти і науки України, Рада проректорів з наукової роботи вищих навчальних закладів та директорів наукових установ Міністерства освіти і науки України, Рада ректорів вищих навчальних закладів України, Реанімаційний пакет реформи, Урядово-громадська ініціатива «Разом проти корупції», Федерація роботодавців України (Кононенко, 2017: 145).

Повномасштабне вторгнення Росії до України, що внаслідок російських бомбардувань спричинило руйнування закладів освіти у багатьох містах, селах та селищах країни та фактично на деякий час зупинило навчальний процес, теж стало мобілізаційним фактором для спільного пошуку громадськістю та органами державного управління безпечних та ефективних форм організації навчання в умовах воєнного часу. Прикладом подібної взаємодії на Львівщині став волонтерський проєкт «Українська дистанційна школа», який був започаткований у березні 2022 року департаментом освіти і науки Львівської ОВА спільно з Центром інноваційних освітніх технологій Національного університету «Львівська політехніка» з метою забезпечити доступ до якісної освіти дітям, які були змушені покинути власні домівки через війну. В умовах війни, лівова кількість закладів освіти усіх рівнів здобуття освіти, завдяки налагодженим горизонтальним зв'язкам та попередньому досвіду різного роду громадської участі, долучилися до волонтерської діяльності. Серед ключових напрямів роботи перших днів та тижнів стали налагодження зв'язку з професійними колективами університетів, шкіл та дошкільних закладів і здобувачами освіти, організація гуманітарної допомоги та евакуації (для закладів освіти,

які опинились у зоні активних бойових дій та згодом стали переміщеними).

Висновки. Отже, з часу проголошення Незалежності України, державна освітня політика балансувала між намаганнями широкої модернізації системи освіти та постійною політичною не пріоритетністю галузі, відносно інших. В той же час, громадянське суспільство усвідомлюючи свою суб'єктність, паралельно долаючи кризові стани, та конкретно зараз перебуваючи у стані війни пройшло певну соціокультурну еволюцію. Воно цілком сформувалося, як мережа, яка здатна перебирати на себе колапсуючі функції врядування та опікуватися ними. Наслідком цієї еволюції звершилося поглиблення розуміння власних потреб та потенціалу (як конкретної особистості так і цілої держави), які, у тому ж числі, мають бути враховані при формуванні освітньої політики. Концепт такої взаємодії натякає на думку про те, що в умовах активного розвитку громадянського суспільства вимушено трансформується державна влада та способи управління державою в її основних галузях, в тому ж числі у сфері освіти. Більше того, громадянське суспільство є фактором превентивного стримування для апарату влади та однією з гарантій невідступності від поступу у бік європейського вибору українського народу.

Тема участі громадянського суспільства у формуванні державної освітньої політики має значні перспективи, оскільки процеси і наслідки такої спів взаємодії можна спостерігати в режимі реального часу, тож виникає потреба наукового обґрунтування державно-громадської моделі управління освітою. Також, враховуючи малодослідженість теми науковці можуть претендувати на наукову новизну у своїх дослідженнях та мати більше простору для формування висновків. Серед перспектив подальших досліджень, що поки не є реалізованими у вигляді наукових досліджень, виданих книг чи монографій сучасним дослідникам варто окремо приділяти увагу аналізу діяльності конкретних представників, організацій чи структур громадського сектору, що є активними в сфері освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грицяк Л. Державно-громадське управління розвитком освіти на державному, регіональному та інституціональному рівнях. *Стратегічні пріоритети*. 2009. С. 59–66.
2. Закон України «Про освіту». Відомості Верховної Ради (ВВР) № 38-39. 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 10.01.2024).
3. Ігнатенко Н., Москалюк М., Костюк Л. Історико-ретроспективний аналіз державної освітньої політики в Україні (1991–2020 рр.). *Український історичний журнал*. 2022. С. 208.
4. Калініна Л. Проблеми та реалії державно-громадського управління освітою на сучасному етапі розвитку демократичного суспільства. Київ: *Постметодика*. 2012. С. 5.

5. Козарь Т. Соціально-політичні та політико-економічні особливості реалізації державної освітньої політики. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2015. С. 24.
6. Кононенко О. Участь громадян в Управлінні освітою через структури громадянського суспільства. *Ефективність державного управління*. 2017. С. 145.
7. Красняков Є. Державна політика в галузі освіти в Україні в контексті реалізації освіти для демократичного громадянства і прав людини. Київ: *Віче*. 2011. С. 7.
8. Кремень В. Державно-громадська модель управління освітніми змінами. *Директор школи*. 2001. С. 6.
9. Нова редакція Закону «Про вищу освіту» реєстр. № 1187-2. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/91066.html>. 2014. (дата звернення 10.01.2024).
10. Селігман А. Ідея громадянського суспільства. Київ: *Видавничий дім Дмитра Бураго*. 2000. С. 30.
11. Шульга Н. Сутнісні характеристики поняття «державна освітня політика». 2011. С. 208.
12. Яровенко Т. Тенденції та проблеми розвитку освіти в Україні. Київ: *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2015. С. 16.

REFERENCES

1. Hrytsiak L. (2009). Derzhavno-hromadske upravlinnia rozvytkom osvity na derzhavnomu, rehionalnomu ta instyutsionalnomu rivniakh [State-public management of education development at the national, regional and institutional levels] *Stratehichni priorityety*, 59–66. [in Ukrainian].
2. Zakon Ukrainy “Pro osvitu”. Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), (2017), № 38–39. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [in Ukrainian].
3. Ihnatenko N., Moskaliuk M., Kostiuk L. (2022) Istoryko-retrospektyvnyi analiz derzhavnoi osvitnoi polityky v Ukraini (1991–2020 rr.) [Historical and Retrospective Analysis of the State Educational Policy in Ukraine (1991–2020)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 208. [in Ukrainian].
4. Kalinina L. (2012). Problemy ta realii derzhavno-hromadskoho upravlinnia osvitoiu na suchasnomu etapi rozvytku demokratychnoho suspilstva [Problems and realities of state-public education management at the present stage of development of a democratic society]. *Kyiv: Postmetodyka*, 5. [in Ukrainian].
5. Kozar T. (2015). Sotsialno-politychni ta polityko-ekonomichni osoblyvosti realizatsii derzhavnoi osvitnoi polityky. Derzhava ta rehiony [Socio-political and political-economic features of the implementation of the state educational policy] *.Serii: Derzhavne upravlinnia*, 24. [in Ukrainian].
6. Kononenko O. (2017). Uchast hromadian v Upravlinni osvitoiu cherez struktury hromadianskoho suspilstva. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia*, 145. [in Ukrainian].
7. Krasniakov Ye. (2011). Derzhavna polityka v haluzi osvity v Ukraini v konteksti realizatsii osvity dlia demokratychnoho hromadianstva i prav liudyny [State Policy in the Field of Education in Ukraine in the Context of Implementation of Education for Democratic Citizenship and Human Rights] *Kyiv: Viche*, 7. [in Ukrainian].
8. Kremen V. (2001). Derzhavno-hromadska model upravlinnia osvitnimy zminamy [State and public model of educational change management]. *Dyrektor shkoly*, 6. [in Ukrainian].
9. Nova redaktsiia Zakonu “Pro vyshchu osvitu” (reiestr. № 1187-2). URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Povidomlennya/91066.html> [in Ukrainian].
10. Selihman A. (2000). Ideia hromadianskoho suspilstva [The idea of a civil society]. *Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho*, 30. [in Ukrainian].
11. Shulha N. (2011). Sutnisni kharakterystyky poniattia “derzhavna osvitnia polityka” [Essential Characteristics of the Concept of “State Educational Policy”]. 208. [in Ukrainian].
12. Yarovenko T. (2015). Tendentsii ta problemy rozvytku osvity v Ukraini [Trends and problems of education development in Ukraine]. *Kyiv: Ekonomichnyi visnyk NTUU “KPI”*, 16. [in Ukrainian].